

Nie sme kukurica

Dezinformácie v oblasti politiky, klímy a zdravia

Richard Priesol, Paulína Jalakšová, Berenika Tužilová,
Matej Lorko, Vladimíra Čavojová a Jakub Šrol

Téma dezinformácií a ich vyvracania zostáva veľmi aktuálna a to nielen v politickej oblasti, ale aj v oblastiach zdravotníctva a životného prostredia. V našom výskume sme preto otestovali efekt načasovania na účinnosť vyvracania dezinformácií v rôznych doménach. Potvrdili sme, že následné vyvracanie dezinformácií po ich ohodnotení funguje vo väčšine prípadov. Preventívne vyvracanie dezinformácií môže byť taktiež účinné, ak je načasované bezprostredne pred ohodnotením vyvrátených tvrdení. Navyše, aj keď má preventívne vyvracanie o niečo miernejší účinok na dôveru v dezinformácie, na rozdiel od následného vyvracania nevedie ku skeptickému postoji k pravdivým tvrdeniam. Odhadnuté efekty pretrvávajú minimálne dva týždne¹.

Obmedzenie šírenia a vyvracanie dezinformácií je okrem iného dôležité aj pre verejné zdravie a bezpečnosť. Šírenie dezinformácií je totiž preukázateľne spojené so zníženou mierou zaočkovanosti (Carrieri et al., 2019; Čavojová et al., 2024; Montagni et al., 2021), podporou násilných protestov (Cheema, 2019; Ruohonen, 2024; Šrol et al., 2022), nedôverou vo verejné inštitúcie (Bilal et al., 2023) či nenormatívnym sociálnym správaním² (Pummerer, 2022).

V našej štúdií sme sa zamerali na účinnosť vyvracania dezinformácií pomocou faktov, pričom sme porovnali rôzne načasovania tejto intervencie. Načasovanie totiž zásadne mení psychologické procesy spracovania informácií a môže tak viesť k rôznym výsledkom. Zatiaľ čo preventívne vyvracanie dezinformácií pred ich ohodnotením môže vytvoriť odpor aktivovaním skepticizmu a bdelej pozornosti, následné vyvracanie dezinformácií po ich ohodnotení pracuje s už internalizovanými informáciami a môže byť oslabené pretrvávajúcou vierou a selektívnym spomínaním (Lorko et al., 2026).

Predchádzajúce štúdie došli k zmiešaným záverom. Preventívne vyvracanie sa ukázalo ako účinnejšie pri konšpiračných teóriách o očkovaní (Jolley & Douglas, 2017) alebo v prípade popierania vedeckých faktov (Bolsen & Druckman, 2015). Následné vyvracanie sa naopak ukázalo ako účinnejšie pri dezinformáciách o zmene klímy (Vraga et al., 2020) či v oblasti spravodlivého obchodu (Tay et al., 2022). Naš predošlý výskum zameraný na dezinformácie o vojne na Ukrajine (Priesol et al., 2023) sme preto rozšírili aj na oblasti politiky, klímy a zdravia, čo nám umožnilo komplexne zhodnotiť účinnosť oboch prístupov.

Uskutočnili sme dva experimenty na vzorke takmer 2 000 účastníkov. V prvom experimente sme overovali zistenia z nášho predošlého výskumu, zameraného na dezinformácie o vojne na Ukrajine. Experiment bol realizovaný na reprezentatívnej vzorke slovenskej populácie a efekt bol meraný s odstupom dvoch týždňov, čím sme využili silné stránky predošlého výskumu a ošetrili jeho prípadné nedostatky (Priesol et al., 2023). Experimentálny dizajn sme navyše rozšírili aj o novú formu preventívneho vyvracania, v rámci ktorého nasledovalo ohodnotenie

¹ Tento výskum podrobne popisujeme v našom článku Timing Matters: The Effects of Prebunking Versus Debunking on Trust in Disinformation (Lorko et al., 2026).

² Správanie, ktoré sa odchyľuje od všeobecne akceptovaných spoločenských noriem, napríklad ignorovanie smerníc verejného zdravia alebo podpora nezákonných či radikálnych akcií.

dezinformácií bezprostredne po ich vyvrátení, hoci meranie účinnosti bolo uskutočnené až s odstupom dvoch týždňov. Naším cieľom tak bolo prepojiť dezinformácie s ich vyvrátením, podobne ako v prípade následného vyvracania. V druhom experimente sme tento dizajn rozšírili aj na oblasti politiky, klímy a zdravia.

Box 1: Dizajn a realizácia experimentov

Oba experimenty pozostávali z dvoch kôl s odstupom dvoch týždňov. V rámci prvého kola sme účastníkom vyvrátili dezinformačné tvrdenia, a to buď predtým, alebo potom, ako ich mali prvýkrát ohodnotiť. V rámci druhého kola mali účastníci opäť ohodnotiť tieto tvrdenia a na základe ich odpovedí sme odhadli efekt našej intervencie. Okrem dezinformačných tvrdení sme zisťovali aj ich názor na pravdivé a nepravdivé tvrdenia v daných oblastiach. Dezinformačné tvrdenia boli prevzaté z dezinformačných webových stránok, zatiaľ čo pravdivé tvrdenia pochádzali zo spoľahlivých mediálnych zdrojov a nepravdivé tvrdenia vznikli negovaním vybraných pravdivých tvrdení, avšak bez manipulatívneho úmyslu a bez snahy spôsobiť ujmu.

Tabuľka 1: Časová os experimentu

Intervencia	Prvé kolo			Druhé kolo	
Kontrolná skupina	Ohodnotenie tvrdení			→	Ohodnotenie tvrdení
Potom s ohodnotením	Ohodnotenie tvrdení	+	Vyvrátenie dezinformácií	→	Ohodnotenie tvrdení
Vopred bez ohodnotenia	Vyvrátenie dezinformácií			→	Ohodnotenie tvrdení
Vopred s ohodnotením	Vyvrátenie dezinformácií	+	Ohodnotenie tvrdení	→	Ohodnotenie tvrdení

Okrem dôvery v uvedené tvrdenia sme skúmali aj postoje a charakteristiky účastníkov. V prvom experimente zameranom na vojnu na Ukrajine sme sa ich pýtali na preferovaný výsledok vojny a pripisovanie zodpovednosti za vojnu. V druhom experimente zameranom na politiku, klímu a zdravie sme sa pýtali na ich celkový záujem a kľúčové postoje v týchto oblastiach. V prípade politiky išlo o polarizáciu západu oproti východu, v prípade klímy išlo o polarizáciu aktivizmu oproti skepticizmu a v prípade zdravia išlo o polarizáciu faktického a mystického založenia. Merali sme taktiež ich sociálnu dominanciu³ (Ho et al., 2015), intelektuálnu pokoru (Leary et al., 2017) a konšpiračnú mentalitu (Bruder et al., 2013). Oba experimenty zahŕňali aj meranie kognitívnej reflexie (Frederick, 2005; Primi et al., 2015; Sirota et al., 2020) a základný demografický dotazník.

Celkovo sa oboch experimentov zúčastnilo 1 921 účastníkov. V prvom experimente to bolo 655 účastníkov s priemerným vekom 42 rokov, z čoho 47 % tvorili ženy a 27 % malo vysokoškolské vzdelanie. V druhom experimente to bolo 1 266 účastníkov s priemerným vekom 48 rokov, z čoho 49 % tvorili ženy a 34 % malo vysokoškolské vzdelanie.

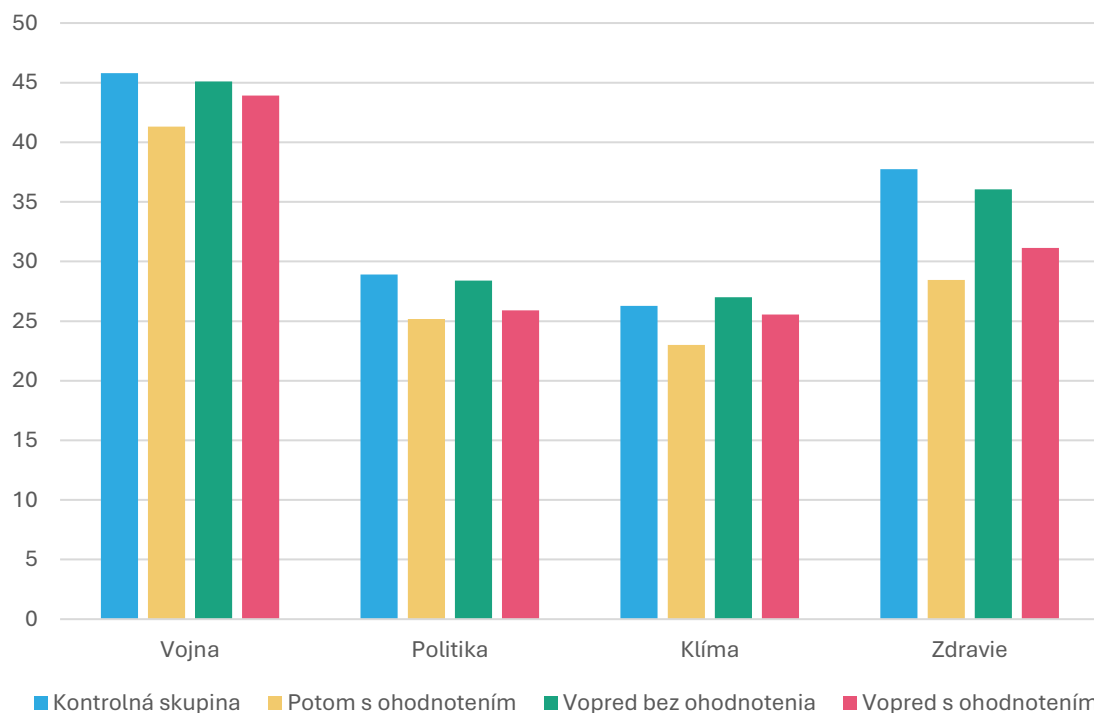
³ Preferencia osoby pre skupinovú hierarchiu oproti rovnosti na škále od súhlasu s tvrdením, že ideálna spoločnosť si vyžaduje hierarchiu, v ktorej sú niektoré skupiny na vrchole a iné na spodku, až po súhlas s tvrdením, že by sme mali pracovať na vytvorení rovnakých možností na úspech pre všetky skupiny.

Výsledky prvého experimentu potvrdili naše predchádzajúce zistenia (Priesol et al., 2023).

Vyvracanie dezinformácií potom, čo ich respondenti prvýkrát ohodnotia, znižuje dôveru v tieto tvrdenia až o 6,1 p.b. Vyvracanie dezinformácií vopred nemá žiadny efekt, ak sú účastníci daným dezinformáciám prvýkrát vystavení až po dvoch týždňoch. Ak však bezprostredne po vyvrátení dezinformácií nasleduje ich prvé ohodnotenie, dôvera v tieto tvrdenia je aj po dvoch týždňoch nižšia o 4,5 p.b.

Výsledky druhého experimentu sú podobné a potvrdzujú tak relatívnu robustnosť našich zistení. Následné vyvracanie dezinformácií po ich ohodnotení je účinné v oblasti politiky a zdravia, avšak po zahrnutí kontrolných premenných je tento efekt významný iba v zdravotnej oblasti, a to na úrovni 8,3 p.b. Preventívne vyvracanie dezinformácií pred ich ohodnotením je účinné iba v oblasti zdravia a po zahrnutí kontrolných premenných je tento efekt na úrovni 5,9 p.b. Opäť platí, že ak vyvracanie dezinformácií nie je priamo spojené s ich ohodnotením, jeho účinnosť klesá takmer na nulu. Výraznejší efekt v zdravotnej oblasti môže byť spôsobený vyššou počiatočnou dôverou v príslušné dezinformácie, a teda aj väčším potenciálom našej intervencie oproti ostatným oblastiam.

Graf 1: Miera dôvery v dezinformácie po dvoch týždňoch od ich vyvrátenia (%)

V oboch experimentoch sme skúmali vyvracanie dezinformácií pomocou faktov, čo mohlo nakloniť výsledky v prospech následného vyvracania (Vraga et al., 2020). Táto intervencia však zároveň viedla ku skeptickejšiemu postoju k pravdivým tvrdeniam. Potvrzuje sa tak, že v prípade zahltenia protichodnými informáciami môžu ľudia prepadnúť všeobecnému skepticizmu. Upozorňovanie na existujúce dezinformácie tak môže paradoxne viesť aj k vyššej nedôvere voči autentickým správam, čo možno považovať za neželaný dôsledok intervencie (Van der Meer et al., 2023). Takýto efekt nepozorujeme v prípade preventívneho vyvracania.

Hoci naša intervencia podstatne znížila dôveru v dezinformácie, nepodarilo sa nám ju odstrániť úplne, čo je možné vysvetliť už existujúcimi presvedčeniami a ideologickými záväzkami. Ak totiž nemožno poskytnuté informácie ľahko overiť, ľudia inklinujú k zachovaniu svojich existujúcich presvedčení, a teda dôverujú prevažne takým tvrdeniam, ktoré sú s nimi

v súlade. Naopak, ak jednotlivci nemajú silné ideologické záväzky a poskytnuté informácie nie sú v rozpore s ich sociálnou identitou, vyvracanie dezinformácií môže byť omnoho účinnejšie (Van Bavel & Pereira, 2018).

Podakovanie

Tento výskum bolo možné uskutočniť vďaka finančnej podpore Nadácie NBS z výskumného projektu GV-2023-7-P12.

Referencie

Bilal, A., Hoogensen Gjør, G., Lanteigne, M., Brancaloni, R., Gjør, J., Gui, D., Kielar, J. K., Aluola, C. & Magalini, S. (2023): Comprehensive Security, Disinformation, and COVID-19: An Analysis of the Impacts of Mis and Disinformation and Populist Narratives during the Pandemic. *Open Research Europe*, Vol. 3, No. 209. <https://doi.org/10.12688/openreseurope.16733.1>

Bolsen, T. & Druckman, J. N. (2015): Counteracting the Politicization of Science. *Journal of Communication*, Vol. 65, No. 5. <https://doi.org/10.1111/jcom.12171>

Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripannah, N. & Imhoff, R. (2013): Measuring Individual Differences in Generic Beliefs in Conspiracy Theories across Cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Psychology*, Vol. 4, No. 225. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00225>

Carrieri, V., Madio, L. & Principe, F. (2019): Vaccine Hesitancy and (Fake) News: Quasi-Experimental Evidence from Italy. *Health Economics*, Vol. 28, No. 11. <https://doi.org/10.1002/hec.3937>

Čavojová, V., Lorko, M. & Šrol, J. (2024): Reasoning versus Prior Beliefs: The Case of COVID-19 Fake News. *Applied Cognitive Psychology*, Vol. 38, No. 2. <https://doi.org/10.1002/acp.4194>

Cheema, A. (2019): Mobilising Mass Anxieties: Fake News and the Amplification of Socio-Political Conflict in Pakistan. *Fake News and Elections in Asia*, Asia Centre.

Frederick, S. (2005): Cognitive Reflection and Decision Making. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 19, No. 4. <https://doi.org/10.1257/089533005775196732>

Ho, A. K., Sidanius, J., Kteily, N., Sheehy-Skeffington, J., Pratto, F., Henkel, K. E., Foels, R. & Stewart, A. L. (2015): The Nature of Social Dominance Orientation: Theorizing and Measuring Preferences for Intergroup Inequality Using the New SDO₇ Scale. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 109, No. 6. <https://doi.org/10.1037/pspi0000033>

Jolley, D. & Douglas, K. M. (2017): Prevention is Better than Cure: Addressing Anti-Vaccine Conspiracy Theories. *Journal of Applied Social Psychology*, Vol. 47, No. 8. <https://doi.org/10.1111/jasp.12453>

Leary, M. R., Diebels, K. J., Davisson, E. K., Jongman-Sereno, K. P., Isherwood, J. C., Raimi, K. T., Deffler, S. A. & Hoyle, R. H. (2017): Cognitive and Interpersonal Features of Intellectual Humility. *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 43, No. 6. <https://doi.org/10.1177/0146167217697695>

Lorko, M., Čavojová, V., Šrol, J., Priesol, R., Jalakšová, P. & Tužilová, B. (2026): Timing Matters: The Effects of Prebunking Versus Debunking on Trust in Disinformation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, Online First. <https://doi.org/10.1177/01461672251411571>

Montagni, I., Ouazzani-Touhami, K., Mebarki, A., Texier, N., Schuck, S. & Tzourio, C. (2021): Acceptance of a COVID-19 Vaccine Is Associated with Ability to Detect Fake News and Health Literacy. *Journal of Public Health*, Vol. 43, No. 4. <https://doi.org/10.1093/pubmed/fdab028>

Priesol, R., Jalakšová, P., Tužilová, B. & Lorko, M. (2023): Správne načasovanie rozhoduje: Ako efektívne bojovať proti dezinformáciám?. *Policy Brief*, Institute for Financial Policy.

- Primi, C., Morsanyi, K., Chiesi, F., Donati, M. A. & Hamilton, J. (2015): The Development and Testing of a New Version of the Cognitive Reflection Test Applying Item Response Theory (IRT). *Journal of Behavioral Decision Making*, Vol. 29, No. 5. <https://doi.org/10.1002/bdm.1883>
- Pummerer, L. (2022): Belief in Conspiracy Theories and Non-Normative Behavior. *Current Opinion in Psychology*, Vol. 47, No. 101394. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101394>
- Ruohonen, J. (2024): A Comparative Study of Online Disinformation and Offline Protests. *SN Social Sciences*, Vol. 4, No. 12. <https://doi.org/10.1007/s43545-024-01029-x>
- Sirota, M., Dewberry, C., Juanchich, M., Valuš, L. & Marshall, A. C. (2020): Measuring Cognitive Reflection without Maths: Development and Validation of the Verbal Cognitive Reflection Test. *Journal of Behavioral Decision Making*, Vol. 34, No. 3. <https://doi.org/10.1002/bdm.2213>
- Šrol, J., Čavojová, V. & Ballová Mikušková, E. (2022): Finding Someone to Blame: The Link between COVID-19 Conspiracy Beliefs, Prejudice, Support for Violence, and Other Negative Social Outcomes. *Frontiers in Psychology*, Vol. 12, No. 726076. <https://doi.org/10.3389/FPSYG.2021.726076>
- Tay, L. Q., Hurlstone, M. J., Kurz, T. & Ecker, U. K. H. (2022): A Comparison of Prebunking and Debunking Interventions for Implied versus Explicit Misinformation. *British Journal of Psychology*, Vol. 113, No. 3. <https://doi.org/10.1111/bjop.12551>
- Van Bavel, J. J. & Pereira, A. (2018): The Partisan Brain: An Identity-Based Model of Political Belief. *Trends in Cognitive Sciences*, Vol. 22, No. 3. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2018.01.004>
- Van der Meer, T. G. L. A., Hameleers, M. & Ohme, J. (2023): Can Fighting Misinformation Have a Negative Spillover Effect? How Warnings for the Threat of Misinformation Can Decrease General News Credibility. *Journalism Studies*, Vol. 24, No. 6. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2023.2187652>
- Vraga, E. K., Kim, S. C., Cook, J. & Bode, L. (2020): Testing the Effectiveness of Correction Placement and Type on Instagram. *The International Journal of Press/Politics*, Vol. 25, No. 4. <https://doi.org/10.1177/1940161220919082>